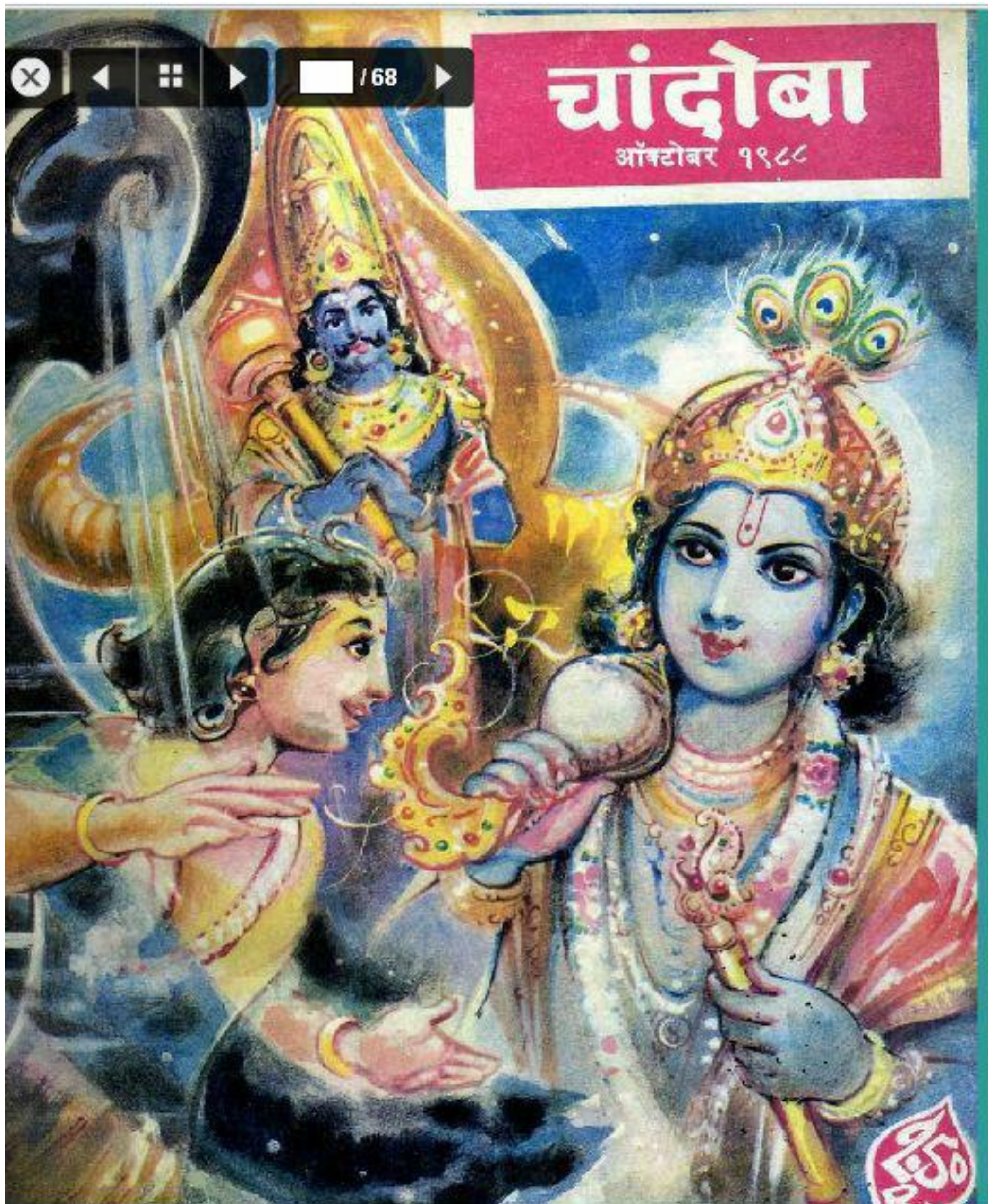

चांदोबा
ऑक्टोबर १९८८

चांदोबातील नव...

मोहेंजोदरोचा विनाश कसा झाला?

मोहेंजोदरोच्या अत्यंत प्राचीन संस्कृतीचा ह्रास कसा झाला याबद्दल सर्वांनाच थोडी माहिती आहे. परन्तु प्रत्यक्ष त्या शहराचा विनाश कसा झाला याबद्दल अशी माहिती कोणाला नाही. रशियाचे प्रमुख शास्त्रज्ञ श्री. एम. दिमित्रिव्ह यांच्या मते वेळोवेळी होणाऱ्या रासायनिक पदार्थांच्या विस्फोटांमुळेच या शहराचा विनाश झाला असावा.

प्रवाळाचे नवीन बेट

पूर्व मलेशियाचा भाग कुडाक यापासून ईशान्येकडे ४० मैल अंतरावर समुद्रातून नुकतंच एक प्रवाळाचे बेट वर आले आहे.

खरा मित्र

श्री लंकेतला एक शेतकरी आपले दोन कुत्रे बरोबर घेऊन जंगलात गेला आणि तिथेच अपघातात सापडून मरून पडला. तेव्हा त्याचा एक कुत्रा तिथेच मालकाच्या प्रेताला पहारा देत थांबला, तर दुसरा कुत्रा परत घरी गेला व त्याने अनेक प्रकारे भुंकून घर डोक्यावर घेतले, आणि त्याच्या कुटुम्बातल्या लोकांना घटनास्थलावर घेऊन गेला.

राणीचे दागिने

३२०० वर्षांपूर्वी मिसर देशावर राज्य केलेल्या सम्राट फाराओ रामेसेसची राणी नेफेर टिटी हिच्या उध्वस्त झालेल्या समाधी-स्थानी नुकतेच तिचे दागिने सापडले आहेत.

प्रामाणिकपणा

एका राजाच्या वृद्ध मंत्र्याचे देहावसान झाले. राजाने त्या मंत्र्याच्या मुलाची मन्त्रीपदावर नेमणूक केली. या नव्या मन्त्र्याने ज्या दिवशी मन्त्रीपद ग्रहण केले, त्याच दिवशी राजासमोर एक अडचण उपस्थित झाली. करवसुली करणारा अधिकारी पळून गेला.

आता राजा नव्या मन्त्र्याला म्हणाला–"हे पहा, यावेळी करवसुली अधिकारी नेमण्यापूर्वी आपल्याला त्याच्या प्रामाणिकपणाची परीक्षा घ्यायला हवी. परंतु हे कसे शक्य होईल ? तुझे वडील असते तर त्यांनी यावर काहीतरी योग्य अशी तोड काढली असती."

"महाराज, आपण दवंडी पिटवा. या पदासाठी येणाऱ्या उमेदवारांपैकी प्रामाणिक माणूस मी बरोबर शोधून देईन." मन्त्री म्हणाला.

दवण्डी ऐकून दहा माणसे राजाच्या दरबारात उपस्थित झाली. मन्त्र्याने त्यांना ज्या मार्गाने राजदरबारात यायला सांगितले होते, त्या मार्गात एक अंधारी खोली होती. हे सर्व दहाजण या वाटेनेच दरबारात आलेले होते. आता मन्त्र्याने त्यांना म्हटले–"तुम्ही सर्वांनी आता अगदी वेगाने माझ्याभोवती दहा प्रदक्षिणा घाला."

परंतु दहा पैकी एक सोडून बाकीच्यांनी असे करायला साफ नकार दिला. मन्त्र्याने त्या एकट्या व्यक्तीकडे इशारा करून म्हटले–"महाराज, हा तुमचा नवा करवसुली अधिकारी."

राजा आश्चर्याने मन्त्र्याकडे पाहू लागला. मन्त्री म्हणाला–"महाप्रभु, ज्या अंधाऱ्या खोलीतून चालत हे सर्वजण इथे आले, त्या खोलीत दोन ठिकाणी मी चांगल्या लखलखत्या चान्दीच्या नाण्यांचे ढीग ठेवले होते. या बाकीच्या नऊ जणांनी त्यातली नाणी आपल्या अंगच्या वस्त्रात लपवून आणली, आणि म्हणूनच त्यांनी वेगाने माझ्याभोवती प्रदक्षिणा करायला नकार दिला. यानंतर त्या माणसांची झडती घेतली गेली. तेव्हां मन्त्र्याचे म्हणणे खरेच ठरले. राजाने त्या दहाव्या माणसाला करवसुली-अधिकारी म्हणून नेमले.

तथास्तु देव

गोपवरम् नावाच्या गावात वीरनारायण नावाचा एक शेतकरी रहात असे. त्याची बायको भानुमति ही फार चांगली बाई होती. वीरनारायणने काहीही बोलायला तोंड उघडले की प्रथम त्याच्या तोंडून शिव्याच बाहेर पडत. त्यामुळे भानुमति जेव्हा नवी नवरी म्हणून घरात आली, तेव्हा आपल्या नवऱ्याच्या शिव्या-शापामुळे अन् एकसारख्या रागावण्यामुळे घाबरून तिला आजार जडला.

कसेबसे एक वर्ष गेले, अन् एक दिवस आपले सर्व धैर्य एकवटून भानुमतिने नवऱ्याला अशा एकसारख्या शिव्या न देण्याबद्दल सांगून पाहिले. पण उलट वीरनारायण रागावून म्हणाला–"जळो तुझं तोंड ते! पुन्हा असलं काही माझ्यासमोर बोललीस, तर तुझं कंबरडंच मोडून ठेवीन!"

एका वर्षी गावच्या मध्यभागी असलेल्या दुर्गा-मन्दिरा समोर नवरात्रात कथा कीर्तन करायचा कार्यक्रम ठरला.

त्या दिवशी रात्री जेवायच्या वेळी वीरनारायणने रागावून आपल्या बायकोला म्हटले–"ए घुबडतोंडे, लवकर जेवायला वाढ! आपण कीर्तनाला जाऊ."

भानुमति लवकरलवकर आपले जेवण उरकून स्वयंपाकघर आवरू लागली. दुर्गा-मन्दिराजवळ हळूहळू गर्दीचा आवाज कमीकमी होऊन कथेकरी बुवांचा खणखणीत आवाज ऐकू येऊ लागला–"प्रेक्षकजनहो, नीट कान उघडून एका बरं! देवानं आपल्याला तोंड दिलंय ते चांगलेचुंगले अन् स्वास्थ्यवर्धक पदार्थ खाण्यासाठी! कठोर वचन बोलण्यासाठी वा शिवीगाळ करण्यासाठी नव्हे बरं! शिवी देण्यापूर्वी माणसाने भल्याबुऱ्याचा नेहमी विचार

लीला राव

करावा. कारण आपल्या तोंडून वाईट वचन बाहेर पडायला अन् तथास्तु देवता अदृश्य रूपात 'तथास्तु' म्हणायला एक गाठ पडते. आणि बोललेलं ते वचन खरं होतं. म्हणूनच होईल तितकं चांगलंच बोलावं माणसाने!"

वीरनारायणने कथेकरीबुवांचे हे बोलणे ऐकले आणि पलंगावरूनच तो आपल्या बायकोला म्हणाला–"अग, अजून तू स्वयंपाकघरांतच खुडबुडते आहेस काय! जळलं तुझं तोंड, नेहमीच उशीर करतेस तू." वीरनारायण चिडून ओरडला.

दुसऱ्याच क्षणी मागल्या बाजूने भानुमतिचे किंचाळणे ऐकू आले.

"अहो माझा चेहरा भाजतो आहे हो! देवा रे, सहन नाही होत मला आग!" असं म्हणत भानुमति पटापट आपल्या चेहऱ्यावर थंड पाणी शिंपडू लागली, अन् वेदनेने ओरडतही राहिली.

भानुमतिच्या चेहऱ्याची आग काही केल्या थांबेना! तेव्हा वीरनारायण तिला बरोबर घेऊन जवळच्याच एका वैद्याकडे गेला.

वैद्य जेवत होते. बराच वेळ बाहेर येईनात.

तेव्हा चिडून वीरनारायण आपल्या बायकोला म्हणाला–"हा कोणी वैद्य आहे, की बकासुर? किती वेळ खातच बसलाय्! एकदाचा बाहेर का नाही येऊन धडपडत?"

मग काय अवकाश! दुसऱ्याच क्षणी वैद्य एकदम वेगाने बाहेर येऊन चबुतऱ्याजवळ कोसळला अन् कण्हू लागला! त्याची ही परिस्थिति पाहून वैद्याच्या पत्नीने हंबरडा फोडला!

वीरनारायण आपल्या बायकोला घेऊन दुसऱ्या एका वैद्याकडे गेला. या वैद्याने भानुमतिचा चेहरा तपासला अन् वीरनारायणला म्हणाला–"माझी पंचवीस रुपये फी दे."

आश्चर्याने वीरनारायण म्हणाला–"अहो वैद्य महाराज, अगोदर रोग्याला तपासून औषध तर द्या."

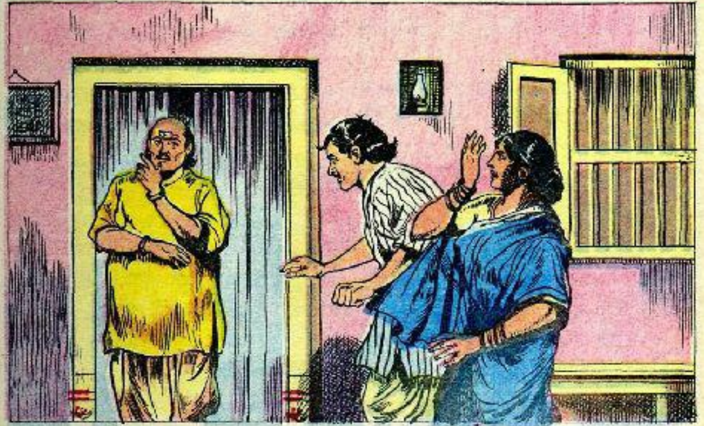
वैद्याने मुकाट्याने भिंतीला लावलेल्या लाकडी पाटीकडे बोट दाखवले. अन् तो चुपचाप आत निघून गेला! त्या पाटीवर लिहिले होते–'रोग्याला पहाण्याची फी रु. पंचवीस, तपासण्याची फी रु. पन्नास, आणि उपचार करण्याची फी रु. शंभर!'

वीरनारायण दातओठ खात खिशातून पंचवीस रुपये काढत म्हणाला–"ह्याच्या आईचं पोट जळून जाऊ दे. याने तर वैद्यकीचा व्यापारच मांडला आहे की!"

इतक्यात वैद्य तेथे आला आणि रूपये घेऊन त्याने भानुमतीला तपासायला सुरुवात केली. एवढ्यात वैद्याची आई ओरडू लागली–"अरे, लवकर आत ये रे. माझं पोट तर तव्यासारखं तापलं आहे. भाजतय् मला!"

आईची हाक ऐकून वैद्य पुन्हा आत निघून गेला. १५ मिनिटे वाट पाहून वीरनारायण बायकोला म्हणाला–"मला कळत नाही–हा वैद्य की व्यापारी? चल, आपण आणखी एकाद्या वैद्याकडे जाऊ." असे म्हणून त्याने खिशात उरलेले चाळीस रुपये एकदा मोजून पाहिले आणि ती दोघे तिथून निघाली.

रस्त्यात वीरनारायणला त्याचा मित्र शेषाचलम् भेटला. वीरनारायणच्या मनांत आले की बायकोच्या उपचारासाठी कदाचित आपल्याजवळचे पैसे पुरायचे नाहीत, म्हणून त्याने आपल्या मित्राला थांबवून म्हटले–

"जरा थाब दोस्त, तुझ्याजवळ आत्ता असले तर पन्नास रुपये हातउसने दे मला. मी उद्याच सकाळी तुझे पैसे परत करीन."

शेषाचलम् यावर दुःखी चेहरा करून म्हणाला–"तू अडचणीला माझ्याकडे पैसे मागितलेस, पण आत्ता ऐन वेळी माझ्या खिशात तेवढे पैसे नाहीत रे!" असे म्हणून तो पुढे निघून गेला.

"खिशात पैसे असूनही मला 'पैसे नाहीत' म्हणतो आहे! चोर साला!" वीरनारायण आपल्या बायकोजवळ बोलला.

दुसऱ्याच क्षणी शेषाचलम् मागे वळला. अन् वीरनारायणचा गळा धरून त्याला दरडावून म्हणाला–"तुझ्या खिशात असतील ते पैसे काढ, नाहीतर जीवच घेईन मी तुझा!"

वीरनारायण बिचारा भीतीने थरथर कापू लागला आणि तावडतोब त्याने सर्व रक्कम शेषाचलमच्या हातावर ठेवली.

भानुमतिचे इकडे काय घडतंय याकडं मुळीच लक्ष नव्हते. ती आपली आपल्या वेदनेमुळे ओरडत, विव्हळत होती–"देवा, माझ्या चेहऱ्याची आग होतेय्. सहन नाही करवत मला देवा!"

वीरनारायण अगदी वैतागून गेला होता, त्यामुळे चिडून त्याने बायकोचे खांदे पकडून तिला गदागदा घुसळत म्हटले–"ए, तुला आणखी एका डॉक्टरकडेच घेऊन जात आहे मी. ओरडू नकोस राक्षसणी!"

मग काय! दुसऱ्याच क्षणी भानुमतीचे एका राक्षसीत रूपान्तर झाले. वीरनारायण जोरात किंचाळून पळू लागला, राक्षसीच्या रूपातली भानुमति त्याचा पाठलाग करू लागली.

पळता-पळता दोघंही गावची सीमा ओलांडून एका आमराईत पोचले. तिथे पोचताच एकदा वीरनारायणने मागे वळून पाहिले. त्याला आपली बायको मागे न दिसता, त्याबदली दोन देव त्याच्या रोखाने येत असलेले दिसले.

भय अन् आश्चर्याने वीरनाराणने त्यांना विचारले–"तुम्ही कोण आहात?"

"आम्ही तर 'तथास्तु भगवान्' आहोत." त्या दोघा देवांनी उत्तर दिले.

आत्ता वीरनारायणच्या नीट लक्षात आले की, आपण दिलेल्या शिव्या खऱ्या होण्याचं कारण कोण आहे ते!

त्याने तावडतोब त्यांच्याकडे धाव घेतली आणि आपल्या रोखाने धावत येणारी राक्षसी त्यांना दाखवून म्हटले–"माझ्या चुकांबद्दल क्षमा करा मला! मी पुन्हा कधीही आपल्या तोंडाने शिव्यांचा उच्चार करणार नाही. पण माझ्यावर दया करून माझ्या बायकोला राक्षसिणीच्या रूपातून मुक्त करा ना!" अशी विनंती करत वीरनारायणने तथास्तु भगवानांच्या पायांवर लोटांगण घातले.

"तथास्तु! या क्षणापासून तुझ्या बायकोला राक्षसरूपातून मुक्ति मिळेल! इतकेच नव्हे, तर एका राक्षसासारख्या नवऱ्याकडूनही तिला मुक्ति मिळेल! एकसारखे उगीचच शिव्या देत सुटणाऱ्या माणसाबद्दल एखाद्याला भीती वाटेल कदाचित्, पण अशा व्यक्तीबद्दल त्याला आदर आणि प्रेम मात्र कधीच नाही वाटणार! हे पक्के लक्षात ठेव." असे म्हणून 'तथास्तु भगवान्' तिथून अदृश्य झाले.

राक्षसी रूपातून मुक्त झालेली भानुमति आपल्या पतीजवळ आली अन् आश्चर्याने म्हणाली–"अहो, तुम्ही असे इकडे तिकडे पहात भयाने कापत का आहात? अशा मध्यरात्रीच्या वेळी आपण गाव ओलांडून या आमराईत कसे काय आलो?"

"ती सगळी गोष्ट मी तुला नंतर सांगेन. आता अगोदर आपल्या घरी चल पाहू." असे म्हणत वीरनारायण आपल्या घराकडे वळला. आपल्या कोणत्याही प्रश्नावर सदान् कदा–"ए चुप बस भिकारणी" असं काही न म्हणता गप्प रहाणाऱ्या नवऱ्याला पाहून भानुमतीचा आनंद गगनात मावेना! ती मुकाट्याने आपल्या नवऱ्यामागून चालू लागली.

मुनि आणि शिकारी

कुठल्याशा एका जंगलाजवळच्या एका गावात एक शिकारी रहात असे. जंगलातल्या जनावरांची मोठ्या निर्दयतेने शिकार करून तो आपली गुजराण करीत असे. त्यामुळे सर्वजण त्याला 'निर्दयी' म्हणूनच पुकारत!

एके दिवशी त्याला कुठलीच शिकार मिळाली नाही. शेवटी सगळं जंगल धुंडाळल्यावर त्याला एका मृगशावकाची शिकार मिळाली. आपली शिकार खांद्यावर टाकून तो घराकडे निघाला.

रस्त्यात त्याला एक मुनि दिसला. त्याने शिकाऱ्याला हाक मारली–"इकडे ये बेटा!"

निर्दयीने मुनिजवळ जाऊन विनयपूर्वक विचारले–"स्वामीजी, आज्ञा करा, काय गोष्ट आहे? का हाक मारली मला?"

"जखमांनीं घायाळ झालेल्या त्या मृगशावकाला जमिनीवर झोपव पाहू!" मुनिने आज्ञा दिली.

निर्दयीने त्या पिल्लाला जमिनीवर झोपवले. मग मुनिने आपल्या कमंडलूतले पाणी घेऊन त्याच्या शरीरावर शिंपडले.

ताबडतोब ते पिल्लू माणसाच्या आवाजात बोलले–"महाराज, सोडून द्या ना मला! मी माझ्या मातापित्यांचा एकुलता एक बच्चा आहे. माझी वाट पहात रडून रडून ते आतापर्यंत बेशुद्ध झाले असतील! तुला ही पुत्रवात्सल्याचा अनुभव असेलच की! तुझा मुलगा तुला दिसला नाही, तर तू सुखाने झोपू शकशील का?"

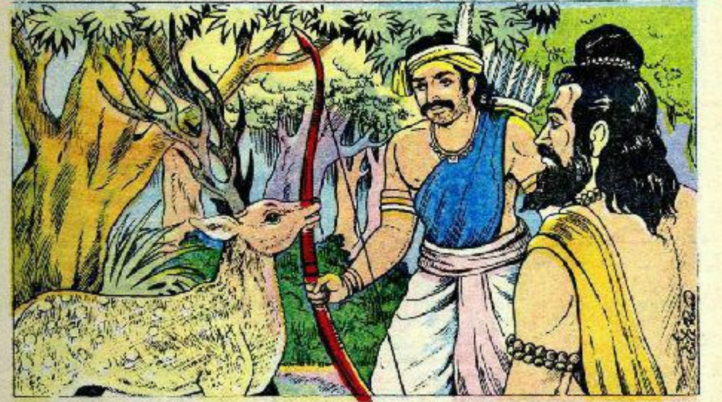
हे शब्द ऐकून निर्दयीला आपल्या मुलांची आठवण झाली. आपण रोज निर्दयतापूर्वक जी हत्या करतो ती मुलांसाठीच ना? आपली मुलं जशी आपल्याला प्यार असतात तशीच इतर सर्वांनाही आपापली मुलं आवडत असणारच की!

असा विचार करून निर्दयीने मृगशावकाला ताबडतोब बंधनमुक्त केले, कसल्याशा पाल्याचा रस त्याच्या जखमांवर पिळला अन् त्याचा उपचार करून शिकारी स्वतः रिकाम्या हातानेच घरी परतला! त्या दिवशी त्याच्या घरातील सर्वांना उपास घडला!

दुसऱ्या दिवशी शिकाऱ्याने एका हरणाची शिकार केली. आणि हरीण आपल्या खांद्यावर टाकून तो गावाकडे परत फिरला. पुन्हा त्याला मुनि दिसला. मुनिने त्याला जवळ बोलवून कमंडलूतलं पाणी त्या हरिणावर शिंपडले.

ते हरिणही मनुष्यवाणीने बोलू लागले–"महाराज, माझी पत्नी गर्भवती असून तिचे दिवस आता पूर्ण भरले आहेत. तिला फारशी हालचालही करता येत नाही. मी तिला काही खाणं घेऊन जावं म्हणूनच काही भक्ष्य शोधण्यासाठी भटकत होतो, आणि तू माझीच शिकार करू पहात आहेस! हा कुठचा न्याय? तुझ्यासारखाच एक जीव म्हणून माझा विचार करून पहा!"

निर्दयीचे हृदय द्रवले आणि विरक्त भावाने तो पुन्हा जंगलातून परतला. मुनिचे दर्शन घेऊन त्याने सांगितले–"स्वामीजी, आपणामुळे माझ्या मनात दया-धर्माची भावना जागृत झाली आहे, आणि त्यामुळेच मी शिकार करू शकत नाही. परंतु त्याचमुळे

तारा देशपांडे

माझी बायकोपोरं आज उपाशी मरत आहेत. मला ते दारुण दृश्य बघवत नाही. म्हणूनच मी ठरवलं आहे की या सर्वांला कारण बनलेल्या आपणापुढेच फास लावून प्राण द्यावा. म्हणून मी इथे आलो आहे.

मुनि थोडे हसत म्हणाला–"माझा उद्देश केवळ तुला जीवहिंसेपासून परावृत्त करण्याचाच होता, उपास करून कोणी प्राण द्यावा हा उद्देश कधीच नव्हता. केवळ शिकार करूनच पोट भरता येतं ही तुझी समजूत मात्र अगदीच चुकीची आहे.

"स्वामीजी, दुसरा कुठला उपाय असेल. तर कृपा करून सांगा ना!" निर्दयीने हात जोडून मुनिला विचारले.

मुनिने आश्रमाच्या आसपास चरणाऱ्या काही गायींकडे अंगुलिनिर्देश करीत म्हटले– "हे बघ, यापैकी तीन चांगल्या दुधाळ गायी तू इथून आपल्या घरी हाकलत घेऊन जा. त्यांची चांगली देखरेख कर. त्या जे दूध देतील, त्यापासून तुझे दिवस तुला अगदी सहज चालवता येतील."

मुनिच्या या बोलण्याने निर्दयी एकदम संतुष्ट झाला आणि तीन गायी घेऊन आपल्या गावी पोचला.

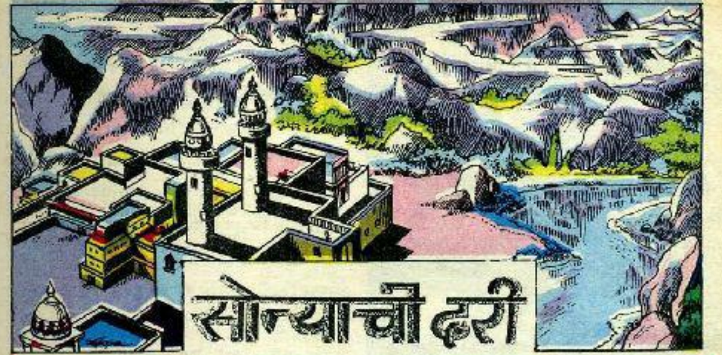
शिकाऱ्याला जंगलातून चांगल्या दुधाळ गायी घेऊन परतताना पाहून गावकऱ्यांना फार आश्चर्य वाटले.

निर्दयीने त्यांना सारी हकिकत सांगून म्हटले–"आजपासून मी शिकार करणं सोडलं आहे."

गाववाले त्याचं म्हणणं ऐकून फार खुश झाले. आणि ते त्याच्या मदतीला सरसावले. काही जणांनी त्याला गोठा बांधण्यासाठी जरूर ते बांबू दिले, तर काहींनी गवत वगैरे दिले.

अशा प्रकारे निर्दयी शिकारी आता गुराखी झाला, गोपालक बनला! त्याचे सारे कुटुंब आता मनापासून त्या गायींच्या सेवेला लागले. गायींना काही कमी पडू नये यासाठी सर्वजण खूप काळजी घेऊ लागले, आणि गायींचे दूध जवळच्या शहरात विकून मजेने आपलं पोट भरू लागले.

सोन्याची दरी

[१०]

['सोन्याची दरी' राज्यात येऊन मान्त्रिकाने राजाला फसवून त्याला सुवर्णप्रतिमेच्या मागील गुहेत कोंडले, आणि स्वतः राजाची वस्त्रे आणि आभूषणे घालून बाहेर आला. अद्भुत असा तो धबधबा पार करून विनोद मुनिच्या मदतीने मानवलोकाची सीमा ओलांडून स्वप्नभूमीत पोचला आणि तिथे त्याला एक विचित्र दृश्य दिसले. पुढे वाचा...]

जवळच्याच एका छोट्या खाईत एक विचित्र रूपाचा प्राणी आपल्या हातात एका लांब नळीचे टोक धरून उभा होता. त्याच्या समोरच एक मोठ्याश्या चेंडूच्या आकाराची एक वस्तु होती. त्याच्या हातातल्या नळीचे दुसरे टोक त्या चेंडूला जोडलेले होते, अन् आपल्या हातातल्या नळीचे टोक दातात घट्ट पकडून त्यात फुंकर मारताना त्याच्या तोंडात एक विचित्र प्रकाश चमकताना दिसत होता!

थोड्याच वेळात तो चेंडू प्रथम रक्तासारखा लाल आणि लगेच थोड्या वेळात एकदम काजळासारखा काळा होऊन त्यातून एक प्रकारचा धूर निघू लागला. तो प्राणी थोडा पुढे झुकून तो धूर आपणाकडे ओढू लागला. असे करताना त्याचे डोळे घुबडाच्या डोळ्यासारखे चमकत होते.

मनोज दास

"महात्मा, मुनिवर! हे विचित्र दृश्य कसलं?" विनोदने मुनिला विचारले.

"हे खोरे म्हणजे स्वप्नभूमिचा एक भाग आहे. पृथ्वीवरील जनता जी स्वप्ने पाहते तीच इथे प्रतिबिंबित होतात. एकाच प्रकारची स्वप्ने संक्षिप्त होऊन एक विशिष्ट रूप धारण करतात. आत्ता तुला जे दिसत आहे ते कित्येक हजार स्वप्नांचे एकत्रित असे छोटे रूप आहे. जी माणसे स्वत:ला फार बुद्धिमान समजतात, अशा वज्रमूर्ख माणसांनी पाहिलेल्या स्वप्नांचे हे संक्षिप्त रूप आहे. असली स्वप्न पाहणारी माणसे जगाला विषमय बनवतात. पैसे मिळवण्यासाठी ही माणसे कुमार्गाने जातात, खाद्यपदार्थांत मिसळ करतात, वस्तूंचे भाव विनाकारण वाढवून गरीब जनतेचे शोषण करतात. गरीबी हटविण्याच्या घोषणा करतात. प्रत्यक्षात मात्र काही करीत नाहीत. त्यांच्या मनात असतो स्वार्थ! स्वार्था पोटी वाटेल त्या अन्यायी मार्गांनी हे फायदा मिळवतात. पाप करताना त्यांना लाज वाटत नाही. असा लाभ मिळवताना आपण किती अन्याय करतो याचे त्यांना भान नसते. उलट अशा वेळी त्यांना आनंदाचे भरते येते. बघ, त्या प्राण्याचा चेहरा कसा प्रफुल्लित दिसतो आहे!" मुनि म्हणाला.

विनोदने पुन्हा त्या खाईकडे पाहिले. तो विचित्र प्राणी मोठ्या आनंदाने धूर आपणाकडे खेचून घेत एकाद्या डुकरासारखा गुरगुरत होता! तो जसजसा धूर गिळत होता तसतसे त्याचे पोट मातीच्या रांजणासारखे फुगत होते! आणि आता हळूहळू त्याच्या चेहऱ्यावरचे हसू मावळून त्या जागी वेदना दिसू लागली!

"अरे! मला वाटतं ह्याला कसली तरी वेदना होत असावी!" विनोद आश्चर्याने म्हणाला.

"बरोबर! त्याला असह्य वेदना होत आहेत. जी माणसं दुसऱ्यांचं हित इच्छित नाहीत, त्यांची अशीच दुर्गति होते. अशांना शुद्ध हवाही मिळू शकत नाही." मुनि म्हणाला.

थोड्याच वेळात तो प्राणी खाली पडून तडफडू लागला. विनोदला त्याच्याकडे पाहवेना! त्याने आपली दृष्टि दुसरीकडे वळवली.

त्या बाजूला जमिनीवरून विचित्र अशा तेजोरेखा बाणांप्रमाणे वरच्या बाजूला प्रसारित होत होत्या. त्या तेजोरेखांना खेटूनच एक विशाल वटवृक्ष उभा होता. त्या तेजोरेखांपैकी एकच रेखा झाडाच्या ऊंच फांदीकडे पसरत होती. आणि गिधाडासारखे विचित्र पक्षी ती तेजोरेखा वर पसरू नये म्हणून आपले पंख फडफडावून तिला विझवायचा प्रयत्न करत होते!

तिथला तो प्रकाश जनतेसाठी हितकामना करणाऱ्या लोकांच्या स्वप्नांचे स्वरूप आहे. दुर्बळ व्यक्तींची स्वप्नें नेहमी अर्धवटच राहतात!

"तेजोरेखा वर पसरायला अडथळा करणाऱ्या पक्ष्यांबद्दल काही सांगता येईल?" विनोदने विचारले.

"इतर माणसांच्या सुखसोयी पाहून मनात जळत रहाणाऱ्या माणसांचे प्रतीक म्हणजेच हे पक्षी. अशा व्यक्तींचे दुष्ट मनोरथ हाणून पाडायचे असतील तर बाकीच्यांनी अधिक दृढनिश्चयाने झगडले पाहिजे." मुनि उत्तरला. जरा वेळ गप्प राहून मुनि पुन्हा बोलू लागला–"आता आपल्याला संतुष्ट-शांत भूमीत प्रवेश

करायचा आहे. त्यासाठी एकाच झेपेत ही खाई ओलांडावी लागेल. येईल तुला ओलांडता?" मुनिने विचारले.

"माझ्यावर आपली कृपा असेल तर नक्कीच येईल ओलांडता." विनोद आत्म-विश्वासाने म्हणाला.

"अरे वा! असा विश्वास असेल तर कितीही मोठं अन् अवघड कार्य साध्य करता येईल. आता तू माझ्याजवळ येऊन माझा हात धर, आणि आपली सारी शक्ति एकवटून माझ्या-बरोबर पुढे उडी मार." असे म्हणत मुनिने विनोदचा हात आपल्या हातात घेतला.

विनोदने डोळे मिटून मुनिच्या म्हणण्या-प्रमाणे पुढे उडी मारली. एकाद्या पावसाच्या थेंबाप्रमाणे अगदी सहजपणे त्या दरीपलीकडे पोचला. तेथे पोचल्यावर विनोदने डोळे उघडले व चहूकडे दृष्टि फिरवली. दिगंतापर्यंत पसरलेल्या रंगीबेरंगी बागा अन् उद्याने इंद्रधनुष्यासारखी सुन्दर दिसत होती. विविध पक्ष्यांचा कलरव कानी येत होता. मंद वारा त्याचे मन सुखवीत होता! रंगीबेरंगी फुलांसारखे भासणारे ढग त्याच्या मस्तकाभोवती तरंगत होते! त्याने इकडे तिकडे पाहिले, पण मुनिचा कुठे पत्ताच नव्हता! इतर सामान्य परि-स्थितीत मुनिच्या गायब होण्यामुळे विनोदला काळजी वाटली असती. परंतु आत्ता विनोदला कसलीही काळजी नव्हती! विनोदच्या लक्षात आले की इथले वाता-वरणच चिन्ता, दुःख इत्यादींपासून मुक्त आहे. त्या प्रशान्त वातावरणात त्याचे मन पुलकित झाले. आणि आता तो आपली लहानपणी शिकलेली गाणी मधुर स्वरात गाऊ लागला. थोड्या वेळात सूर्योदय झाला. गातगातच विनोदने मागे वळून पाहिले–त्याच्या मागेच एक अनुपम सुन्दर अशी तरुणी बसलेली होती! विनोद अचानक आपले गाणे थांबवून तिच्याचकडे एकटक पाहू लागला.

"कृपा करून गाणं बन्द नको करूस, गा न!" ती तरुणी त्याला विनवू लागली.

तरीही विनोद थोडा वेळ जडवत उभाच राहिला, अन् नंतर जणू स्वगत बोलल्या-सारखा म्हणाला.

"अरे! आश्चर्यच आहे मोठं!"

"कसलं आश्चर्य?" त्या तरुणीने विचारले.

"खरं तर मी तुला आत्ता प्रथमच पहात आहे, पण तुझं हसणं मात्र मला चिरपरिचित असल्यासारखं वाटत आहे! तू कधी आमच्या 'सोन्याची दरी' वाल्या राज्यात तर नव्हती आलीस?" विनोदने विचारले.

ती मुलगी खळखळून हसली, अन् म्हणाली–"नाही! ही माझी सुन्दर दरी सोडून इतरत्र कुठे जायची जरूरच मला कधी पडली नाही! पण काय रे, तुला आमची ही दरी सुन्दर नाही वाटत?"

"सुन्दर? बाप रे! याहून सुन्दर अशा बगीचांची मी कल्पनाच नाही करू शकत! पण आत्ता मला एका गोष्टीची आठवण येत आहे–मी नेहमी आमचं राजधानीचं शहर सोडून, बाहेर जंगलातली झाडी अन् तिथे असणाऱ्या भग्नावशेषात खेळत आपला वेळ काढत असे. जणू काही आकाशातल्या ढगातूनच आल्यासारखा एक विचित्र पक्षी तिथे येऊन एका झाडाच्या फान्दीवर बसे, आणि म्हणे–'दूर तटावर रहाणारी युवराणी, युवराणी!'–अन् अशा वेळीं मन्दमन्द हसणाऱ्या एका तरुणीचा चेहरा माझ्या नजरेसमोर स्पष्ट साकार होई! आत्ता तुला पाहून मला त्या तरुणीची आठवण येत आहे." विनोद म्हणाला.

"असं होय? मी या भूमिची युवराज्ञी आहे. मी जेव्हां जेव्हां झोपते तेव्हां तेव्हां झोपेतच नेहमी मला एका गाण्याचे सूर ऐकू येतात. ते गाणं अन् आता तू जे गाणं गात होतास ते अगदी एकसारखं आहे! मी पण तसे सूर गुणगुणायचा कितीदा प्रयत्न केला, पण जमलचं नाही. इथली वडीलधारी माणसं म्हणतात की या भूमीच्या पलिकडल्या बाजूला एक देव आहे, अन् त्या देवाचा वर मिळवता आला, तरच असं गाणं गाता येईल. पण इथल्या लोकांना त्या देवाचं दर्शन करायला जाणं अशक्य आहे." त्या युवराज्ञीने चिन्तापूर्ण स्वरात म्हटले.

"पण मी तर गाणंच गातो आहे ना?" विनोद म्हणाला.

"हां हां! गाणंच! पण मी जर आपल्या आयुष्यांत एकदाच जरी असं गाऊ शकले तरी आपला जन्म धन्य झाला असं मानीन."

"खरंच, तुझा आवाज तर गोड आहे, मग तू का गाऊ शकत नाहीस?" विनोदने आश्चर्याने विचारले.

"मीच काय, पण इथला कोणीही माणूस गाऊ शकत नाही! असं गाण्याचं सौभाग्य आमच्या कुणाच्याच नशिबी नाही! पण खरी गोष्ट अशी की, इथे माझ्याशिवाय 'आपल्याला गाता यावं' असं कुणाला वाटत ही नसेल." युवराज्ञी म्हणाली.

या गोष्टीचे आश्चर्य करीतच विनोद एका शिळेवर बसला. युवराज्ञीही त्याच्या समोर बसली. हिचं रूप तर मूर्तिमंत संगीतच आहे! पण बिचारी स्वतः गाऊ नाही शकत!

विनोदला मुनिने सांगितलेली एक गोष्ट आठवली–कि इथले लोक म्हणजे सामान्य प्राणी नव्हेत. माणूस सोडून इतर कोणत्याही सजीव प्राण्याला बोलता येत नाही. तरीही

अनेकदा माणसं नीट न बोलता सापा-सारखी फुत्कारतात, माकडांसारखी भांडतात अन् काही माणसं तर कुत्र्या-सारखी भुंकतात!

विनोदच्या मनात आले की इतर प्राण्यांपेक्षा मनुष्य प्राणी किती भाग्यवान! माणूस मजेने हसू शकतो, सुन्दर गाणं गाऊ शकतो, अनेक चमत्कार करू शकतो. पण तरीही आपल्यातल्या अज्ञानामुळे अनेक माणसं आपणाला मिळालेल्या या खास शक्तींचा बरोबर वापर करत नाहीत. केव्हातरी मुनिने सांगितलेल्या या गोष्टी अगदी खऱ्याच आहेत, हे आत्ता विनोदच्या प्रत्ययास आले.

"युवराज्ञी, खरं पाहता आता तू ज्या देवाबद्दल बोललीस त्याचेच दर्शन घेण्यासाठी मी या भूमीत आलो आहे. पण तिथे जाण्याचा मार्ग मला माहित नाही. तू जर मला बरोबर रस्ता सांगितलास तर त्या देवाकडून तुला गाता येईल असा वर मी मिळवीन." विनोद मोठ्या उत्साहाने म्हणाला.

"मी पण तुला एक गुप्त गोष्ट सांगते– नीलपर्वताच्या शिखरावर एक विचित्र रोपटं आहे. त्याला वर्षभरात एकच फळ येतं. त्याला 'नक्षत्रफळ' असं म्हणतात. ते फळ जो खाईल त्यालाच ही भूमी ओलांडून त्या देवाच्या ठिकाणापर्यंत जाता येईल." युवराणीने उत्तर दिले.

"मग हे सगळं इतकं सोपं असतांना तू का नाहीं आता पर्यंत एकादं फळ खाल्लंस?" विनोदने विचारले.

विनोदचा प्रश्न ऐकून युवराणी एकदम हसली अन् म्हणाली–"अरे, तुम्ही मानवलोकातली माणसं जसं अन्न खाता, तसं आम्ही काही खात नाही."

यावर आश्चर्याने विनोदने विचारले– "मग तुमच्या शरीराला आवश्यक ती शक्ती कशी मिळते? तुमचा विकास कसा होतो?"

"एकाद्या फुलाचा विकास कसा होतो? तसाच आमचाही विकास होतो. सूर्यप्रकाशापासून आम्हाला आवश्यक ती शक्ती मिळते, त्यामुळे आम्ही तहान-भूक यांच्या पलिकडे असतो. इतकंच काय? तू सांग, तुला इथे आल्यापासून भूक लागली?" युवराणीने विचारले.

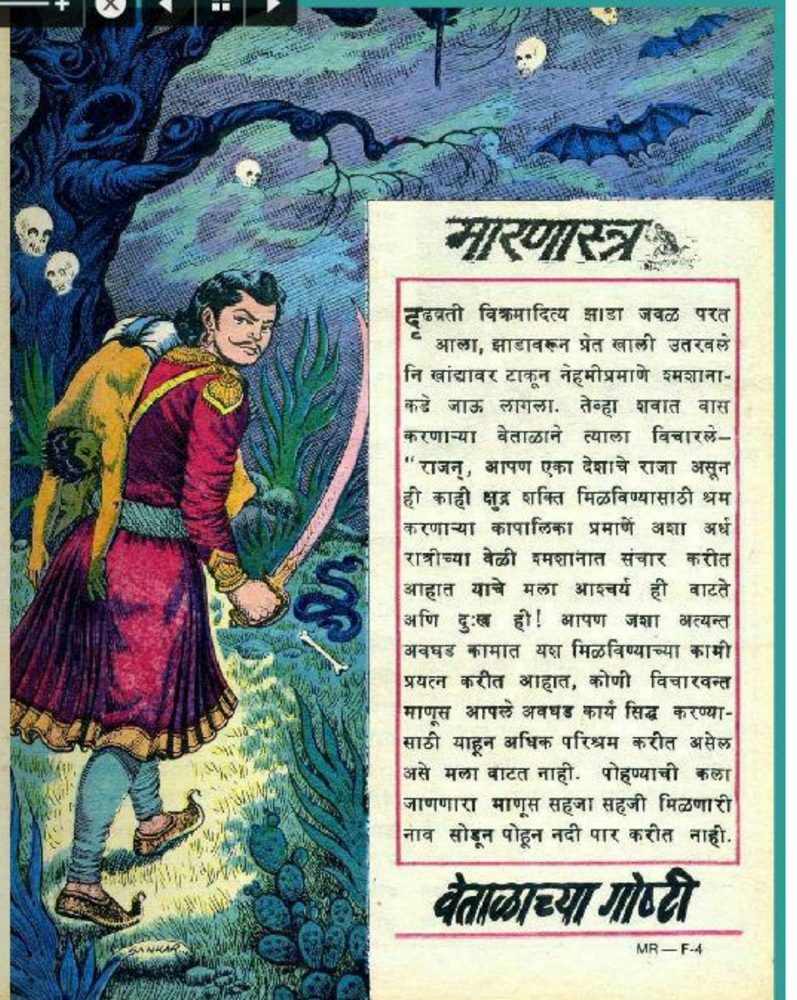
"होय, मला आत्ता भूक लागलेली नाही, ही गोष्ट खरीच. पण भूक नसतानाही फळ खाता येईलच की!" विनोद विचारू लागला.

"अशक्य! कारण जे काम इथे अनावश्यक आहे, ते कोणी करायचा प्रयत्न केला तरी त्याला ते करता येणार नाही." युवराज्ञीने स्पष्टपणे सांगितले.

इतक्यात एक हरीण तेथे धावत आले.

(क्रमशः)

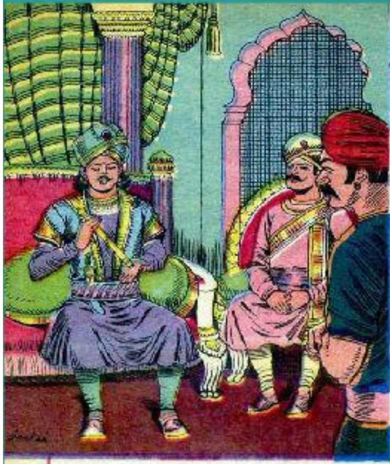

मारण्यास्त्र

दृढव्रती विक्रमादित्य झाडा जवळ परत आला, झाडावरून प्रेत खाली उतरवले नि खांद्यावर टाकून नेहमीप्रमाणे श्मशानाकडे जाऊ लागला. तेव्हा शवात वास करणाऱ्या वेताळाने त्याला विचारले– "राजन्, आपण एका देशाचे राजा असून ही काही क्षुद्र शक्ति मिळविण्यासाठी श्रम करणाऱ्या कापालिका प्रमाणें अशा अर्ध रात्रीच्या वेळी श्मशानात संचार करीत आहात याचे मला आश्चर्य ही वाटते अणि दुःख ही! आपण जशा अत्यन्त अवघड कामात यश मिळविण्याच्या कामी प्रयत्न करीत आहात, कोणी विचारवन्त माणूस आपले अवघड कार्य सिद्ध करण्यासाठी याहून अधिक परिश्रम करीत असेल असे मला वाटत नाही. पोहण्याची कला जाणणारा माणूस सहजा सहजी मिळणारी नाव सोडून पोहून नदी पार करीत नाही.

वेताळाच्या गोष्टी

तसं त्याने केलं तर त्याला अविचारीच म्हटलं पाहिजे. नागेन्द्रवर्मा नावाच्या एका राजाने अगदी असंच केलं. परिश्रम विसरण्यासाठी मी आपणांस ती गोष्ट एकवितो. ऐका–"

नागेन्द्रवर्मा मलय देशावर राज्य करीत होता. त्या देशात हळू हळू अराजकता वाढत चालली. परिणाम असा झाला की दिवसा-ढवळ्या लुटालूट, हत्या, आग लावणे असले प्रकार घडू लागले.

एक दिवशी राजाने या विद्रोही लोकांच्या कारवायांवर काय उपाय करावा याबाबत मंत्री मयूराक्षाशी सल्ला-मसलत केली. त्यांचे बोलणे चालू असताना एका सेवकाने प्रवेश केला आणि राजाला भेटण्यासाठी एक विदेशी व्यापारी आल्याची बातमी दिली.

परदेशी व्यापारी राज-महालात आला आणि त्याने मोठ्या अदबीने राजाला प्रणाम करून आपले निवेदन सादर केले– "महाराज, मी कांभोज राज्यांतील एक व्यापारी आहे. आपल्या शांति स्थापिण्याच्या प्रयत्नात माझे हे अस्त्र काही उपयोगी पडण्यासारखे असेल तर ते मी आपणास विकू शकेन." असं म्हणून व्यापाऱ्याने एक लांबड्या नळीसारखे साधन राजाच्या हाती दिले.

राजाने ते अस्त्र नीट बारकाईने पाहिले नि व्यापाऱ्याला विचारले–"या अस्त्राची विशेषता काय आहे बरे?"

यावर व्यापारी म्हणाला–"महाराज, या नळीच्या बुडाशी एक कळ बसविलेली आहे. आंगठ्याने ती दाबताच सुईसारखी तीक्ष्ण एक तार वेगाने बाहेर येते. आपला लक्ष्य बिंदु मनुष्य असो वा जनावर, ती तार तेथे पोंचून लक्ष्याचे प्राणहरण करील."

आश्चर्याने राजा काही बोलणार इतक्यात मंत्री म्हणाला–"प्रभु, या यंत्राच्या सामर्थ्याची नीट परीक्षा केल्यानंतरच आपण ते खरेदी करावे. हा व्यापारी एक-दोन दिवसांनंतर पुनः भेटायला आला तर छान होईल."

मंत्र्याचा सल्ला राजाला पटला. मग व्यापाऱ्याने आपले यंत्र राजा जवळ ठेवले नि तो तेथून निघून गेला.

त्याच दिवशी रात्री आपल्या शय्या-गृहात राजा नागेन्द्रवर्मा गाढ झोपी गेला असता मध्य-रात्री एकदम खडबडून जागा झाला. ताबडतोब बिछान्यावरून खाली येऊन राजा ओरडला–"कोण आहे तिकडे?"

आपल्या तोंडावर मुखवटे चढवलेली दोन माणसे हातात तलवार घेऊन पुढे येत होती.

त्याच क्षणी राजाला आपल्या उशी खाली ठेवलेल्या मारणास्त्राची आठवण झाली. राजाने ते अस्त्र आपल्या हाती घेऊन त्या मुखवटाधारी व्यक्तींच्या रोखाने नेम धरून कळ दाबली. ते दोघे ही किंचाळू लागले आणि खाली जमिनीवर पडले.

ही आरडाओरड ऐकून राजाचे सैनिक व सेवक धावत-पळत तेथे जमा झाले. नीट पाहिल्यावर असं समजलं की मृत व्यक्तीत एक राजाचा अंगरक्षक ही आहे. मारणास्त्राच्या अद्भुत शक्ती बद्दल विचार करीत राजा अमळ उभा राहिला.

दुसऱ्या दिवशी विदेशी व्यापारी राजाला भेटायला आला. तेव्हां राजाने त्याला म्हटले–"तू तर मोठा कुशल व्यापारी

दिसतो आहेस! तुझ्या मारणास्त्राची शक्ती अद्भुत आहे खरी! आम्हाला हजारोंच्या संख्येने ही अस्त्रे हवीत."

व्यापारी आनन्दाने म्हणाला–"मला आवश्यक ती सामग्री नि कारागीर पुरवलेत तर किती ही अस्त्रे मी आपणासाठी तयार करू शकेन! फक्त मला त्यांचा योग्य दर मिळाला पाहिजे."

राजा आपली स्वीकृति देणार एवढ्यात मंत्री मधेच बोलला–"महाराज, मी या व्यापाऱ्याला काही प्रश्न विचारू इच्छितो. आपण मला परवानगी द्यावी."

राजाने होकार दिला. मंत्र्याने व्यापाऱ्याला प्रश्न विचारला–"हे पहा, तुमच्या

देशात अशी मारणास्त्रें तयार करणारे किती लोक आहेत?"

"माझ्या शिवाय आणखी ही काही लोक आहेत. पण त्याचा काय उपयोग? आमच्या देशाच्या राजाने या मारणास्त्राच्या निर्मिती वर प्रतिबंध घातला आहे." व्यापाऱ्याने आपली नाखुशी दाखविली.

"तुमच्या राजाला शत्रूचे भय नाही का?" मंत्र्याने आणखी एक प्रश्न विचारला.

"का नाही? अवश्य आहे!" व्यापाऱ्याने उत्तर दिले.

मंत्र्याने विचारले—"तुमच्या देशात अराजकता माजलेली नाही का?"

"आहे, पण या राज्याशी तुलना केली तर कमी इतकेच!" व्यापाऱ्याने प्रश्नाचे उत्तर दिले.

यावर मंत्री राजाला उद्देशून म्हणाला—"प्रभु, आपण ऐकत आहात ना? कांभोज देशाच्या राजाने या मारणास्त्रांच्या निर्मितीवर बंदी घातली आहे. त्या देशाचा नागरिक हा व्यापारी मात्र ही अस्त्रें निर्माण करून पैसे मिळवू इच्छित आहे!"

मंत्र्याचे म्हणणे ऐकून राजा नागेन्द्रवर्मा अमळ गप्प राहिला आणि त्याने शांतपणे थोडा विचार केला. राजाने हातांतील अस्त्र मोडून फेकून दिले आणि मंत्र्याला उद्देशून म्हणाला—"या व्यापाऱ्याला एक हजार मुद्रा इनाम देण्याची व्यवस्था करा." यानंतर त्या व्यापाऱ्याला राज्याबाहेर काढून लावण्याबाबत आपल्या सेवकांना त्याने आज्ञा दिली.

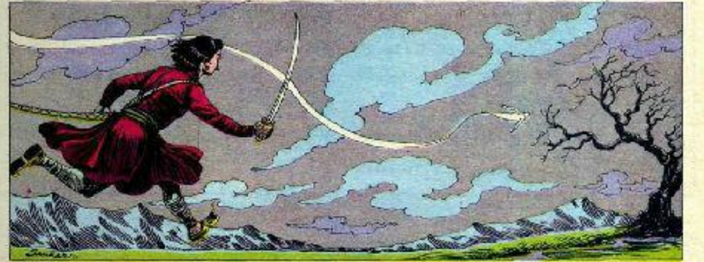
मंत्र्याने राजाच्या आज्ञेबरहुकूम सर्व काही केले. एक आठवड्या नंतर देशांतील अराजकता दूर करण्याचे व शत्रुपक्षांतील पाताळयंत्री कारवाया करणारां विरुद्ध बन्दोबस्ताचे काम राजाने स्वतः आपल्या हाती घेतले. राजाने देश भर भ्रमण करून जनतेत देशभक्ति व ऐक्य यांची आवश्यकता प्रतिपादन केली. या प्रचारामुळे देशात शांति व सुरक्षा स्थापित व्हावयास फार वेळ लागला नाही.

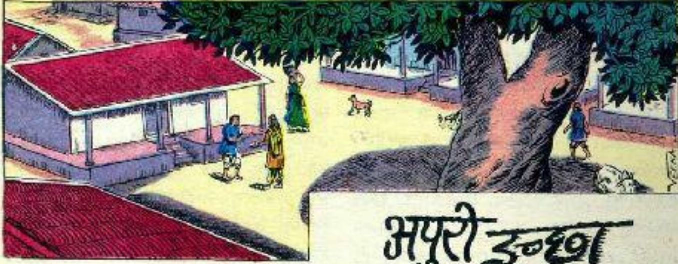
वेताळाने राजाला ही गोष्ट सांगितली आणि विचारले—"राजन्, माझ्या मनात अशी शंका येते की नागेन्द्रवर्मा परदेशी व्यापाऱ्याकडून मारणास्त्रांची निर्मिती करून ती अस्त्रे आपल्या सैनिकांना देऊन आपल्या शत्रूंचा नायनाट करू शकला नसता का? तसेच आत्मरक्षणासाठी ही अस्त्रे जनतेला देऊं शकला असता! हे काम तर फार सोपं होतं! पण राजाने असे न करता परिश्रमपूर्वक देशात भ्रमण करून देशभक्ति व ऐक्याचा प्रचार केला. याचे कारण काय असावे बरे? या माझ्या शंकेचं समाधान जाणून ही तू केलं नाहीस तर तुझ्या डोक्याची शकले-शकले होऊन जातील."

यावर विक्रमादित्यानें उत्तर दिले—"मारणास्त्राचा उपयोग करण्याचे राजाने टाळले ही नागेन्द्रवर्माची राजनैतिक चतुराई आहे. माणसाचे मनोविज्ञान राजाला बरोबर समजले होते असे मला वाटते. या कामी मंत्र्याने विदेशी व्यापाऱ्याला विचारलेले प्रश्न व त्यांची व्यापाऱ्याने दिलेली उत्तरे यांची खूप मदत झाली निःसंशय! ज्या देशाला शत्रुचे भय नाही असा देश विरळाच. तसेच असा समाज कुठे असेल जिथे जनतेला आत्मरक्षणाची आवश्यकताच नाही! या दोन समस्यांचे निराकरण जनतेत मारणास्त्रे वाटून कधीच होणार नाही! याचं प्रत्यक्ष प्रमाण म्हणजे विदेशी व्यापाऱ्याने सांगितलेला कांभोज राजाचा स्वानुभव. जर सर्व लोकांच्या हाती मारणास्त्रे आली तर यःकश्चित् कारणे व मतभेदांच्या वेळी लोक त्यांचा साधन म्हणून उपयोग करतील. हे सर्व जाणूनच नागन्द्रवर्माने परिश्रम करून देशात भ्रमण केले नि जनतेत देशभक्ति व एकता या गुणांचा प्रचार केला. त्याचे हे कार्य अत्यंत प्रशंसनीय आहे असे मला वाटते."

राजाचे हे शब्द ऐकून वेताळ शवा सह पुनः अदृश्य होऊन झाडावर जाऊन बसला.

(कल्पित)

अपुरी इच्छा

धर्मपुरी नावाच्या एका गावात एक मनुष्य रहात असे, त्याचं नाव सोमसुंदर. गावात त्याचं एक वाण-सौद्याचं दुकान होतं. त्याची देव-देवतांवर श्रद्धा-भक्ति होती, तसेच गरीबांबद्दल त्याला सहानुभूति वाटे. त्याची पत्नी कामेश्वरी पण एक आदर्श गृहिणी होती.

एक दिवशी दुपारी सोमसुंदरच्या घरी कृपानन्द नावाचा एक संन्यासी दाखल झाला आणि त्याने विचारले–"या वेळी या घरात मला आतिथ्य मिळू शकेल का?"

सोमसुंदरने संन्याशाच्या तोंडाकडे नीट निरखून पाहिले, त्याचा चेहरा अत्यन्त तेजस्वी होता. सोमसुंदरने लगेच संन्याशाला घरात नेले आणि छान स्वादिष्ट भोजनाची व्यवस्था केली.

जेवण झाल्यार संन्यासी सोमसुंदरला म्हणाला–"बेटा, तुझ्या आदरातिथ्याने मला आतिशय संतोष झाला. तुझी काही अपूर्ण इच्छा असली तर ती मला सांगशील? मी तुझी इच्छा आनन्दाने पूर्ण करीन."

संन्याशाने आणखी स्पष्टीकरण केले–"यात घाई करायचे काही कारण नाही. तू नीट चांगला विचार करून मग आपली अपुरी इच्छा सांग. अपुरी इच्छा म्हणजे प्रयत्न करून ही जी साध्य झाली नाही ती–हे नीट समजून घे."

अमळ विचार करून सोमसुंदर म्हणाला–"स्वामीजी, मी अनेक वर्षे व्यापार करीत आलो आहे. पण माझी काही प्रगति होत असलेली मला दिसत नाही. दारिद्र्याचं दुःख मला सतत सतावीत असतं. मला या गरीबीच्या व्यथेतून आपण मुक्त करू शकाल? माझी अपूर्ण इच्छा ती हीच!"

सोमेश्वर

"ठीक आहे, एवढंच ना? आजपासून तुझं दारिद्र्य दूर झालं समज. हीच तुझी अपुरी इच्छा असं समजून मी आता जातो. दहा वर्षांनंतर मी पुन्हा तुला भेटायला येईन." असं म्हणून संन्यासी निघून गेला.

त्या दिवसापासून सोमसुंदरचा व्यापार दिवसें दिवस अधिक लाभदायक होऊ लागला. त्याचे सर्व बेत सफल होऊ लागले. जे काम तो हाती घेई ते तडीस जाऊ लागले.

हा हा म्हणता दहा वर्षांचा काळ लोटला. संन्यासी आपल्या वायद्यानुसार सोमसुंदरला भेटायला आला. सोमसुंदरने त्याचे छान स्वागत केले, त्याला पंचपक्वानांचे भोजन दिले.

जेवण झाल्यावर संन्यासी सोमसुंदरला म्हणाला–"हे बघ दहा वर्षांपूर्वी मी एकदा तुझ्याकडे आलो होतो. आता सुद्धा तुझी एकादी अतृप्त इच्छा असली तर सांग. पण एक गोष्ट लक्षात ठेव–एका माणसाची इच्छा मी एकच वेळा पूर्ण करू शकतो. म्हणून यावेळी तू एकादी इच्छा प्रकट केलीस नि मी ती पूर्ण केली तर यापूर्वी तुझी जी इच्छा मी पुरी केली होती, ती व्यर्थ जाणार. नीट विचार करून सांग. घाई नाही.

थोडा विचार करून सोमसुंदर म्हणाला–"स्वामीजी, जर मूळ-बाळ नसेल तर खूप संपत्ति असून त्याचा काय उपयोग? म्हणून मी संपत्तिचा त्याग करायला तयार आहे. मला संतति देऊ शकाल आपण?"

यावर संन्यासी मन्द-स्मित करीत म्हणाला–"बेटा, तू बरीच वर्षे व्यापार करीत आहेस. तुला त्यांतले कसब चांगले माहीत आहे. म्हणून पैसे मिळविण्यासाठी तुला कुणाच्या मदतीची आवश्यकता दिसत नाही. एकाद्या अनाथ बालकाचे पालन-पोषण केलेस तर संतान नसल्याचे तुझे दुःख कमी होईल. तेव्हां आपल्या दोन्ही इच्छांची पूर्ति तू स्वतःच करू शकतोस, हे सगळं नीट समजून घे."

सोमसुंदर थोडा वेळ गप्प राहिला नि मग त्याने साधूला विनविले–"स्वामीजी, आपणच कृपा करून मला मार्गदर्शन करा की मी कसली इच्छा बाळगावी?"

"जी इच्छा केल्याने तुला परम संतोष मिळेल, अशा प्रकारची इच्छा कर." संन्यासाने सल्ला दिला.

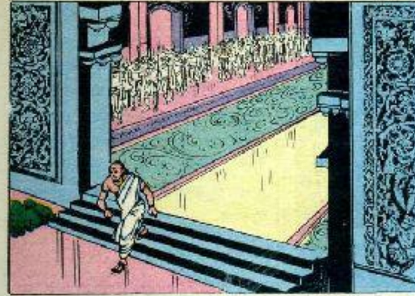
हे ऐकून सोमसुंदरला आपल्या असंतोषाचे मूळ कारण समजले. आपली एक इच्छा पूर्ण झाली की मनांत लगेच दुसरी इच्छा मूळ धरते. यामुळे जीवनात नित्य असंतोषच भरून राहतो.

सोमसुंदर नम्रतापूर्वक म्हणाला–"स्वामिन्, आता माझे डोळे उघडले. मला जीवनात संतोष मिळाला की पुरेसे आहे. असं झालं की माझ्या मनात कसल्याच प्रकारची कामना राहणार नाही!"

सोमसुंदरचा हा विचार ऐकून संन्याशाने संतोष पूर्वक होकार देत म्हटलं–"बरोबर, आता या क्षणापासून तुझ्या जीवनात असंतोष नावाची गोष्ट राहणार नाही. तुला जे काही मिळालं, त्यातच तू संतुष्ट राहशील." असं सांगून संन्याशाने सोमसुंदरचा निरोप घेतला.

सोमसुन्दरला अत्यंत आनंद झाला. संन्यासी पाठमोरा दूर दूर जात होता नि सोमसुंदर तो अदृश्य होईपर्यंत त्याच्याकडे संतोषाने पहात राहिला. आता सोमसुंदरच्या वाट्याला सुखच सुख आले. त्याने कसली ही इच्छाच ठेवली नाही.

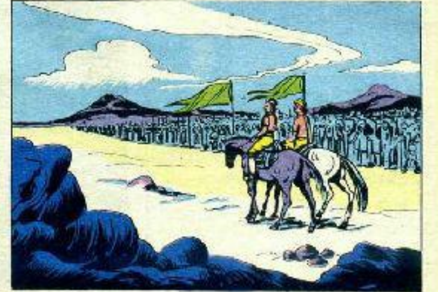

महाकाव्य कथा :

मुद्राराक्षस ४

चाणक्याचा मदतीने चन्द्रगुप्ताने नन्दांचा पराभव केला. चाणक्याने नन्दांचा मंत्री राक्षस याला चन्द्रगुप्ताच्या बाजूला वळविण्याची योजना आखली. चन्द्रगुप्ताशी मतभेद झाल्याचे ढोंग करुन चाणक्य त्याचा दरबार सोडून निघून गेला.

चाणक्य व चन्द्रगुप्त यांच्यात वाद-विवाद झाल्याची वार्ता मलयकेतुला समजली. मलयकेतु आणि राक्षस यांना वाटलं की पाटलीपुत्रावर आक्रमण करण्याची हीच सोनेरी वेळ आहे. भविष्य काळात पुन्हा अशी संधि लाभणार नाही. असा विचार करून त्यांनी युद्धाची तयारी सुरू केली.

याच वेळी चाणक्याने एक बनावटी पत्र लिहविले. त्यात राक्षसाने चन्द्रगुप्ताला लिहिले की मलयकेतुचा संहार करण्याची वेळ आता जवळ येऊन ठेपली आहे.

मंत्री राक्षसाने उपयोगात आणलेली नन्द राजांची राजमुद्रिका चाणक्याने प्रयत्नपूर्वक मिळवली आणि त्याने लिहिलेल्या बनावटी पत्रावर ती अंकित केली. आणि मग हे पत्र आपल्या गुप्तचरां करवी मलयकेतुच्या राज्यात पाठवले.

पाटलीपुत्राच्या जवळ मलयकेतुच्या सैनिकांचा पडाव पडला होता. या गुप्त-चराने मलयकेतुच्या सैनिकांच्या तावडींतून सुटण्याचा प्रयत्न करीत असल्याचे नाटक केले आणि जाणून-बुजून त्यांचा बंदी बनला.

मलयकेतुला ही बातमी मिळाली. गुप्त हेरांच्या हातातील पत्र वाचून मलय-केतुला मोठेच आश्चर्य वाटले. ते पत्र पाहून मलयकेतुला वाटलं की राक्षस हा द्रोही आणि दगाबाज आहे. याशिवाय गुप्तचराने असे ही सूचित केले की मलयकेतुच्या बाजूचे काही राजे या राक्षसाच्या कटात सामिल

प्रथम मलयकेतुने राक्षसाचे म्हणणे समजून घेतले, तो म्हणाला–'या पत्राबाबत मला काहीच माहिती नाहीं.' तरी पण पत्रावर राक्षसाची मुद्रिका उठवलेली होती, म्हणून मलयकेतुने राक्षसाच्या म्हणण्यावर विश्वास ठेवला नाही. विरक्त होऊन तो तेथून निघून गेला.

यानंतर आपल्या विरुद्ध कट करणाऱ्या आपल्या आप्त-मित्रांचा मलयकेतुने संतापाच्या भरात खून केला. हे सर्व पाहून घाबरलेल्या लोकांनी एकत्र येऊन मलयकेतुवर हल्ला केला आणि त्याला कैद केले.

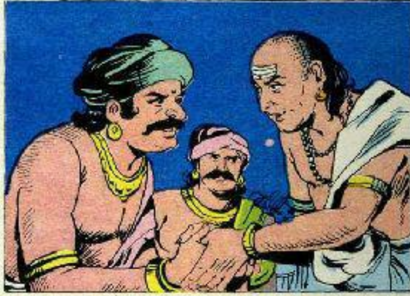
विरक्त होऊन राक्षसाने पाटलीपुत्राकडे प्रयाण केले. पाटलीपुत्रात प्रवेश करताच त्याला असे दृश्य दिसले की त्याच्या कुटुंबाचा आश्रयदाता चन्दनदास याला राज-सैनिकांनी बन्दी बनवून ते त्याला नगराबाहेर दूर घेऊन जात आहेत.

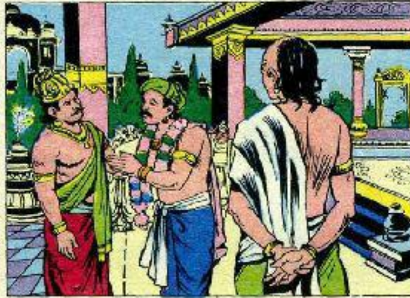

राक्षसाने जवळ जाऊन सैनिकांना विचारले–"तुम्ही चन्दनदासला का कैद करून घेऊन चालला आहात ?" सैनिकांनी सांगितलं–"राक्षस आमच्या राजाचा शत्रु आहे. त्याच्या कुटुंबाला याने आश्रय दिला. या राजद्रोहाच्या अपराधास्तव याला मृत्युदंड फर्मावण्यात आला आहे. म्हणून आम्ही याला वध-स्थळी घेऊन चाललो आहोत."

"मीच तो राक्षस आहे. माझ्या परिवाराला आश्रय देणाऱ्या दयाळु माणसाला सोडून तुम्ही माझा वध करा." राक्षसाने सैनिकांना सांगितले. त्याच वेळी चाणक्य आपल्या परिवारासह तेथे येऊन पोचला आणि म्हणाला– "चन्द्रगुप्ताचा मंत्री बनवण्याचे वचन दिलेस तर तुझ्या मित्राचे प्राण वाचवून त्याला मुक्त केले जाईल."

यानंतर चाणक्याने राक्षसाला सांगितले–"तुला चन्द्रगुप्ताच्या पक्षात आणण्यासाठी जणू तूच लिहिले आहेस असे बनावटी पत्र मी पाठविले होते आणि इकडे चन्दनदासाला मृत्यु-दण्ड देण्याचे सोंग केले. चन्द्रगुप्ताचा मंत्री होण्याचे राक्षसाने मान्य केले. अशा प्रकारे चन्द्रगुप्ताने चाणक्याच्या मदतीने मगध राज्याबरोबर मंत्री राक्षसाला ही वश करून घेतले.

विद्येचा महिमा

देवगिरी मध्ये सोमदेव नावाचा एक माणूस रहात असे. त्याला दोन मुलगे होते. मोठा मुलगा घरीच राहून शेतीवाडीचे काम करीत असे. दुसरा मुलगा जयदेव विद्या-प्रेमी होता. विद्या संपादन करण्याची इच्छा मनात ठेवून तो गुरूच्या शोधार्थ घर सोडून बाहेर पडला.

जयदेवाने कित्येक दिवस भ्रमण केले. धड अन्न मिळाले नाही, न झोप! शेवटी एका गावात एका घरासमोर बेशुद्ध होऊन पडला. ते घर होतं हरिशर्मा नावाच्या एका पंडिताचं!

हरिशर्मा जयदेवाला आपल्या घरात घेऊन गेला. प्यायला पाणी दिलं, त्याला न्हाऊ घातलं, जेवण दिलं आणि मग त्याची सारी हकिकत जाणून घेतली. जयदेव विद्या प्राप्त करण्यासाठी घर सोडून उत्तम गुरुच्या शोधार्थ भटकत आहे हे जाणून हरिशर्माला फार आनंद झाला. हरिशर्मा स्वत: एक विद्वान पंडित होता. म्हणून त्याने जयदेवाला तीन वर्ष आपल्या घरी ठेवून घेतलं, त्याच्या जेवणा-खाण्याची व विद्याभ्यासाची योग्य अशी व्यवस्था केली. जयदेवाची बुद्धि सूक्ष्म होती, म्हणून तीन वर्षांच्या कालात त्याने आपल्या गुरुकडून संपूर्ण ज्ञान संपादन केले.

तीन वर्षांनतर हरिशर्माने एकदा जयदेवला समजाऊन सांगितलं–"जयदेव, आणखी एका गुरुजवळ जाऊन आणखी काही विद्या शिकशील तर तुझे शिक्षण पूर्ण होईल. एक भिल्ल राजा तो गुरु आहे. तो तुला चौर्य-विद्या, शिकार वगैरे शिकवील. त्याच्याकडे मी तुला पोंचवितो."

हरिशर्माने केलेल्या मार्गदर्शनानुसार जयदेव भिल्ल राजाकडे पोंचला. हरिशर्माने पाठविलेला विद्यार्थी म्हणून भिल्ल राजाने

जयदेवला एक वर्ष पर्यंत आपल्या घरी ठेवून घेतले. त्याला चोरी करणे, चोराला पकडणे, जनावरांचा पत्ता लावणे, शिकार करणे वगैरे अनेक विद्या आणि कला शिकविल्या.

अशा रीतीने सर्व विद्या चांगल्या शिकून जयदेव आपल्या गावाकडे परत यायला निघाला. रस्त्यावर एका गावात पोंचला तेव्हां एका ब्राह्मणाच्या घरी त्याने प्यायला पाणी मागितले. त्या घराच्या मालकाने त्याला घरात बोलविले, त्याचा योग्य तो सत्कार केला आणि त्याची सर्व विचार-पूस केली. त्याची सर्व कथा ऐकून घर-मालकाने त्याला विचारले–"बेटा, तू एवढं शिक्षण घेतलंस, तुझी परीक्षा करण्यासाठी मी तुला एक प्रश्न विचारूं का?"

"जरूर, मी तुमच्या प्रश्नाचे उत्तर देण्याचा प्रयत्न करीन." जयदेव म्हणाला.

"तू इथे येण्यापूर्वी या घरात कोण कोण आलं होते? या घरासमोरून कोण गेले? सांगू शकशील?" घर-मालकाने विचारले.

जयदेव घराबाहेर गेला. थोडे निरीक्षण करून परत आला आणि सांगितलं–"मी येण्यापूर्वी आपल्या घरी चार माणसे आली होती. ते राजदूत वा सैनिक असावेत. आपल्या घरावरून ते पुढे गेले. त्यांच्या-पूर्वी एक माणूस आपल्या दारा समोरून गेला. त्याच्या डोक्यावर कोळशांचं पोतं होतं, बहुधा त्याने चोरी केलेली असावी."

हे ऐकून ब्राह्मण आश्चर्यचकित झाला आणि जयदेवाला म्हणाला–"माझ्या घरी चार राजदूत आले होते ही गोष्ट खरी आहे. खरं तर असं की राणीचा एक हिरा देवळा जवळ गळवटला. तो शोधून काढण्यापूर्वीच कुणाला तरी सांपडला असावा. म्हणून राजदूत सर्वांच्या घरी जाऊन झडती घेत आहेत. त्याच संबंधात आमच्या ही घराची झडती घेतली गेली. हिरा अर्थात् मिळाला नाहीच. तू म्हणतोस की एक चोर आमच्या घरावरून गेला. तू जर हरवलेला हिरा सापडवून दिलास, आणि चोराला पकडून दिलेस तर राजा तुला मोठं बक्षिस देईल.

जयदेव ब्राह्मणाला म्हणाला–"मी थोडा बाहेर जाऊन लगेच परत येतो." तो घरातून पाहेर पडला. रस्त्याकडे बारकाईने नीट पहात पहात तो एका घराजवळ येऊन थांबला, ते घर एका सोनाराचं होतं. जयदेवाने घरात प्रवेश केला, सोनाराला सोन्याचा भाव विचारला, तसेच त्याचे दागिने बनविण्याबाबत बोलणे केले, आणि तो परत आला. तो ब्राह्मणाला म्हणाला–"महाराज, मी चोराला पकडून देऊ शकतो. आपण राजदूतांना बोलवून घ्या." ब्राह्मणाने राजदूतांकडे निरोप पाठविला आणि जयदेवाला विचारलं–"पण तू चोराचा शोध कसा लावलास हे तर सांगशील?"

जयदेवाने आपला तर्क समजाऊन सांगितला–"युद्ध-विद्या शिकलेले राजदूत व सैनिक रस्त्याने चालतात तेव्हां त्याची पावलं समान अंतरावर पडतात हे लोक रस्त्याने चालताना सुद्धा रांगेत चालतात. म्हणून त्यांच्या पदचिन्हांच्या आधारे मी कयास बांधला की चार माणसे आपल्याकडे आली होती आणि ते राजदूत वा सैनिक असले पाहिजेत. त्यांना आपल्या घरावरून जाताना मी ओझरतं पाहिलं होतं."

"पण चोराचा पत्ता तुला कसा लागला?" ब्राह्मणाने विचारले.

"चोर रस्त्याच्या मधून चालत नाही. रस्त्याच्या कडे कडेने चालतो. या चोराच्या डोक्यावर कोळशाचं पोतं होतं. तो जस-जसा चालत होता, कोळशांचा भुगा थोडा थोडा खाली पडत होता. कोळशांचं पोतं घेऊन तो सरळ चालत नव्हता. मधून मधून तो मागे वळून पहात होता. त्याच्या पावलांच्या खुणांवरून हे स्पष्ट लक्षात येते. कदाचित् असा विचार करून तो मागे वळून पहात असावा की आपला कोणी पाठलाग तर करीत नसेल! म्हणून मी असं अनुमान केलं की याने जरूर चोरी

केली असली पाहिजे. याशिवाय राजदूतांच्या पावलांच्या खुणा पेक्षा चोराच्या पावलांच्या खुणा थोडथा अस्तव्यस्त आलेल्या दिसल्या. म्हणून चोर इथून गेल्याला एक-दोन तास तरी झाले असावेत, मध्यंतरी आणखी काही चोरीची वार्ता नाही, तेव्हां बहुधा राजदूत याच चोराचा शोध करीत असावेत." जयदेवाने आपली कैफियत सांगितली.

त्या दोघांची अशी बोलणी चालू होती इतक्यात राजदूत येऊन हजर झाले. जयदेव त्यांना सोनाराच्या घरी घेऊन गेला. राजदूतांनी यापूर्वी सुद्धा या घराची झडती घेतलेली होती. पण त्यांनी पेटचा, कपाटे यांची तपासणी केलेली होती. चोर आपण चोरलेल्या वस्तु एकाद्या अडगळीच्या ठिकाणी अथवा भोकात लपवून ठेवतो. हे रहस्य जयदेवाला माहीत होतं. याच्याच आधारे त्याने राणीचा हरवलेला हिरा एका अडगळीच्या जागेतून बाहेर काढला. सोनाराने आपला गुन्हा कबूल केला. त्याने सांगितले–"राणीचा हिरा खाली पडलेला पाहताच मी तो उचलला आणि कुणाच्या मनात शंका यायला नको म्हणून एक पोतं कोळसा खरेदी करून अशा प्रकारे रस्त्याने चाललो की आपल्या कामासाठी गावाकडे चाललो आहे."

राणीचा हिरा सापडल्यावर राजा एकदम प्रसन्न झाला आणि जयदेवाला त्याने एक उत्तम बक्षिस दिले. जयदेवाने चोराला कसे पकडले याचे सारे वृत्त राजाने ब्राह्मणाच्या तोंडून ऐकले. त्याला जयदेवाचे अत्यन्त कौतुक वाटले. समस्त विद्यापारंगत जयदेवाला राजाने आणखी काही पुरस्कार दिले व आपल्या दरबारात त्याला मानाची जागा दिली. जयदेवाने राजाच्या दरबारांत इमाने-इतबारे अनेक वर्षे सेवा केली. जयदेवाच्या विद्येचा राजाला अनेक प्रकारे उपयोग झाला. राजाच्या अनेक अडचणींत जयदेवाने योग्य सल्ला दिला. शेवटी राजाने आपली एक मुलगी शारदा हिचा जयदेवाशी विवाह घडवून आणला. हरिशर्माला हे सर्व जाणून अत्यन्त संतोष झाला.

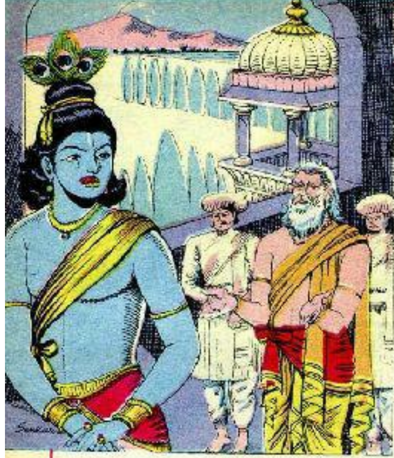

कंसाच्या मृत्यूची बातमी ऐकून मूर्तिमन्त दुःखाच्या पुतळयाच अशा त्याच्या बायका त्या सभामंडपात येऊन पोचल्या व आपल्या पतीच्या प्रेतावर पडून छाती पिटून विलाप करू लागल्या. त्यांची अशी खात्री होती की या जगात आपल्या पतीचाही संहार करू शकेल असा शूर वीर असणेच शक्य नाही. त्यांना कल्पनाही नव्हती की इतका शक्तिशाली असा पति केवळ एका बालकाच्या हातून असा मारला जाईल अन् त्यांना वैधव्यदशा प्राप्त होईल.

कंसाची आईही आपल्या सुनांबरोबरच शोक करत होती. आपला पति उग्रसेन याच्याजवळ जाऊन त्याला दोष देऊ लागली – "वज्रपातामुळे जमिनदोस्त झालेल्या पर्वतासारखा धरणीवर पडलेला आपला पुत्र पाहिलात? त्याची अंत्येष्टि करायला हवी ना? कृष्णाने आपल्या बाहुबलाने हे राज्य जिंकलंय, त्याच्याकडे आता कंसाची अंतिम क्रिया करण्यासाठी परवानगी मागा."

त्याच वेळी सूर्यास्त झाला, जणू काही अस्तमाना पूर्वी तो कंसाच्या मृत्यूचीच वाट पहात होता! त्या संध्याकाळी यादव-कुळांतल्या लोकांच्यात शोभून दिसणाऱ्या कृष्णाने कंसाच्या बायकांचा विलाप ऐकला. त्याच्या डोळयात त्यामुळे अश्रू उभे राहिले. आपल्या चहूबाजूंना असलेल्या बांधवांना उद्देशून तो म्हणाला–"मी बालसुलभ अधीरतेने विचार न करताच किती

स्त्रियांना वैधव्याच्या दुःखसागरात लोटले ! पण मी तरी काय करू ? जगाच्या कल्याणाच्या हेतूनेच मी या दुष्टाचा संहार केला आहे. यापुढील कार्यक्रमाबद्दल ही मी अगोदरच विचार करून ठेवलेला आहे."

त्याच वेळी उग्रसेन, शिवी आदि यादवांना बरोबर घेऊन तेथे येऊन पोचला. थोडा वेळ कृष्णासमोर उभे राहून त्याने मान खाली घालून दुःखाने अश्रु ढाळले, नंतर आपले मस्तक उचलून गदगदल्या आवाजात तो बोलू लागला–"बाळा, आज तू अत्यंत क्रूर व भयंकर शत्रूचा संहार करून अपूर्व यश संपादन केले आहेस. आता कंसाचा अग्निसंस्कार करायला हवा, त्यासाठी तू परवानगी दिलीस तर मी, माझी पत्नी व सुना–आम्ही सर्वजण तर्पण वगैरे करू. यानंतर मात्र मी जटा आणि वल्कलं धारण करून वनवासाला जाईन."

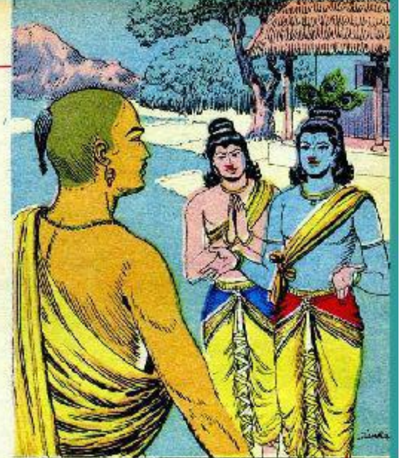
यावर कृष्ण म्हणाला–"आजोबा, या कार्यासाठी माझी परवानगी कशाला हवी ? कंसाच्या अंतिम संस्काराला मी परवानगी देणार नाही असं वाटलं आपणाला ? मी आत्ताच आणखीही एक गोष्ट स्पष्ट करतो– मी राज्य किंवा संपत्तिच्या लालसेने कंसाचा वध केला नाही. तो करण्यामुळे मला जी यश-कीर्ति मिळेल तेवढीच मला पुरेशी आहे. मी आता गोकुळात परत जाऊन माझ्या गायी व माझ्या गोपाल सवंगड्यात मिसळून पुन्हा आपले दिवस खेळण्याबागडण्यात अन् नाच-गाण्यात घालवीन. मी हे निवेदन आपणाला संतुष्ट करण्यासाठी करत नाही. हे राज्य खरोखर आपलेच आहे. आपल्या पुत्राने ते हरण केले होते, ते मी आपणास परत मिळवून दिले इतकेच ! आता आपण आपला राज्याभिषेक पुनश्च करवून घेऊन सुखाने राज्यपालन करा. आपल्या मनात माझ्याबद्दल काही वात्सल्य व प्रेमभाव असेल तर आपण माझी ही इच्छा मोडू नका."

इतके बोलूनच कृष्णाचे समाधान झाले नाही. त्याने तावडतोब सर्वांसमक्ष उग्रसेनाचा

राज्याभिषेक करवला. उग्रसेनानेही कृष्ण-बलरामांचा उचित सत्कार केला. कृष्णाने खूप रुचिपूर्वक मथुरानगरी पहिल्यापेक्षाही अधिक सुन्दर व वैभवपूर्ण बनवली.

यानंतर एक दिवस कृष्ण बलरामाला म्हणाला–"दादा, आपण दोघेही लहानपणापासूनच शिक्षण, आचार-व्यवहार व दुनियादारी याबाबतीत काहीही ज्ञान न मिळवता नुसतेच वनात क्रीडा करीत राहिलो. पण मला वाटतं कि आता उशीरा का होईना, पण आपण एकाद्या गुरुजवळ राहून विद्यासंपादन करणे उचित होईल."

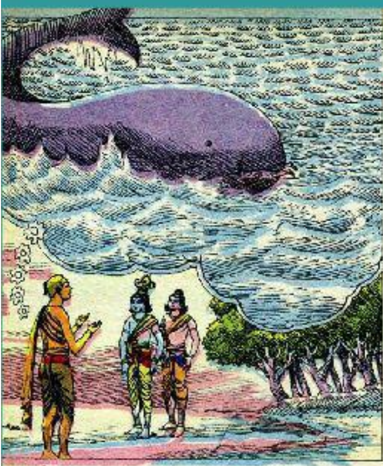
हा विचार मनात आल्याबरोबर बलराम व कृष्णाने तो आपल्या स्वजनांना सांगितला व त्यांची आज्ञा घेऊन ते अवन्तिपुरातील सांदीपनी नावाच्या एका ब्राह्मणाकडे गेले व आपले नाव, गोत्र वगैरे सांगून आपल्याला शिष्य म्हणून स्वीकारण्याबद्दल त्यांनी त्यांना विनन्ति केली. सांदीपनींनी त्या दोन्ही भावांना आपले शिष्य बनवले व अवघ्या चौसष्ट दिवसातच त्यांना चार वेद व त्यांची षडांगे यांचे सांगोपांग ज्ञान दिले. त्यानंतरच्या बारा दिवसात त्या दोघांनी धर्मशास्त्र, तर्कशास्त्र, न्यायशास्त्र, गणित, संगीत आणि सैनिक विद्याही शिकून घेतली. नंतरच्या पन्नास दिवसात अस्त्र-शस्त्र यांचाही त्यांनी पूर्णपणे अभ्यास केला.

त्यांच्या अध्ययन शक्तीबद्दल विस्मित होऊन सांदीपनी म्हणाले–"तुम्ही दोघे म्हणजे मानवरूप धारण केलेले चंद्र-सूर्य तर नव्हेत !"

बलराम व कृष्ण यांनी गुरुगृही राहून विद्याभ्यास पूर्ण केल्यावर भक्तिपूर्वक प्रणाम करून गुरुजींना म्हटले–"आपल्या कृपेने आम्ही विद्यापारंगत झालो. आता गुरुदक्षिणा म्हणून आमच्याकडून आपली काय अपेक्षा आहे ती सांगावी. आपली इच्छा कितीही दुर्घट असली, तरी आम्ही ती पुरी करू."

सांदीपनी यावर म्हणाले–"मला एक पुत्र होता. तो तीर्थाटनासाठी निघून गेला.

एक दिवस एका ठिकाणी तो समुद्रस्नान करीत असताना त्याला एका देवमाशाने गिळले? तेव्हापासून पुत्रशोक माझे हृदय जाळीत आहे. कृपा करून काहीही करून मला माझा पुत्र परत मिळवून द्या. बस, इतकीच माझी इच्छा आहे."

आपली गुरुदक्षिणा पुरी करायचा निश्चय करून कृष्णाने आपल्या मोठ्या भावाची आज्ञा घेतली व तो धनुष्यबाण घेऊन समुद्रतटावर गेला. त्याने समुद्राला आज्ञा केली—"आम्ही असं ऐकलं आहे की आमच्या गुरूचा मुलगा तुझ्या पाण्यात कुठे हरवला आहे. त्याला गिळणाऱ्या दुष्टाला ताबडतोब हजर कर."

दुसऱ्याच क्षणी समुद्र प्रत्यक्ष रूपात हात जोडून कापत कापत म्हणाला—"महाराज, पचजन नावाच्या एका राक्षसाने देवमाशाच्या रूपात येऊन आपल्या गुरुपुत्राला गिळले आहे. मी आत्ता ताबडतोब त्या राक्षसाला आपल्या पुढे हजर करतो."

आणि काय! त्याच क्षणी देवमाशाच्या रूपातल्या त्या पंचजन राक्षसाला समुद्राने किनाऱ्यावर फेकले! कृष्णाने तलवारीने त्या माशाचे पोट फाडले, पण त्याच्या पोटात गुरुपुत्र मिळाला नाही. त्याऐवजी एक विशाल असा शंख कृष्णाला मिळाला. त्या शंखावर मोहित होऊन कृष्णाने तो शंख आपल्या उपयोगासाठी जवळ बाळगला. तो शंख पंचजनाच्या पोटातून प्राप्त झाला म्हणून त्याचे नाव 'पांचजन्य' असे रूढ झाले.

परंतु गुरुपुत्राची समस्या अजून सुटलीच नव्हती—या युवकाचे काय झाले? मरून तो यमलोकात पोचला असावा असा विचार करून दक्षिणेकडे आपला मोर्चा वळवून कृष्ण यमलोकात पोचला. सिंहासनावर बसलेल्या यमराजाला आव्हान देऊन कृष्ण म्हणाला—"आमचे गुरु सांदीपनी यांचा पुत्र तू उचलून आणला आहेस. त्याला आत्ताच्या आत्ता माझ्या स्वाधीन कर. नाहीं तर मी तुझे प्राण हरण करीन."

यावर भयकम्पित होऊन यमराज उठून उभा राहिला व हात जोडून म्हणाला– "महात्मन, मी तर केवळ प्राण्यांच्या पापपुण्याचा निर्णय करतो. प्राण्यांचे प्राण आणायचं काम मी नाही करत! ते तर मृत्युचे काम!"

"मृत्युला इतका गर्व! आमच्या गुरु-पुत्राला इकडे आणून त्याने मला इतक्या दूर यायला लावलं काय! समज आता त्याचे आयुष्यच संपुष्टात आले!" असे म्हणून कृष्णाने धनुष्याला बाण लावला. हे पाहून भयभीत होऊन, गुरुपुत्राच्या शरीरात पुन्हा प्राणसंचार करून त्याला बरोबर घेऊनच मृत्यु कृष्णासमोर आला.

अशा प्रकारे कृष्णाने समुद्र, यम आणि साक्षात् मृत्युलाही आपणासमोर थरथर कापायला लावले आणि पांचजन्य व गुरु-पुत्रही मिळवून तो आपल्या गुरुकडे परत आला. आश्चर्य व प्रसन्नतेने भाराऊन सांदीपनींनी आपल्या पुत्राला आलिंगन दिले व अशी अपूर्व गुरुदक्षिणा देणाऱ्या कृष्णाला त्यांनी अनेक उत्तम आशिर्वाद दिले.

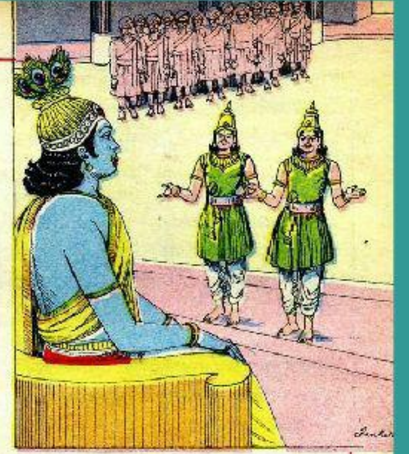
यानंतर कृष्ण-बलराम यांनी थोडे दिवस गुरुगृही विश्राम केला आणि नंतर गुरुजींची आज्ञा घेऊन ते मथुरेला परतले.

उग्रसेन राजाने कृष्ण-बलराम यांचे भव्य स्वागत केले व त्यांची मिरवणूक काढली. आपले बांधव व सर्व परिवारासह तो या दोघांना समोरा गेला व वाजंत्री लावून त्यांना घेऊन तो नगरात आला. नंतर कृष्ण-बलराम वसुदेवाच्या घरी गेले व तेथे आपल्या विद्याभ्यासाचा सविस्तर वृत्तान्त त्यांनी सर्वांना सांगितला, आणि तेथेच ते मोठ्या सुखाने राहू लागले.

जरासंध मगध देशाचा राजा होता. त्याच्या आस्ति व प्राप्ति नावाच्या दोघी मुली त्याने कंसाला दिलेल्या होत्या. कंसाचा संहार करून आपल्या मुलींना वैधव्य दिल्याबद्दल त्याला कृष्णाचा भयंकर

क्रोध आला व या गोष्टीचा सूड घेण्याचा त्याने निश्चय केला. रागाने चिडून जाऊन त्याने अनेक राजांना बरोबर घेतले व एकवीस अक्षौहिणी इतके सैन्य बरोबर घेऊन तो मथुरे वर आक्रमण करण्यासाठी निघाला. यमुना किनारी तळ ठोकून त्याने आपले राजकुमार विन्द व अनुविन्द यांना दूत म्हणून कृष्णाकडे पाठवले. उग्रसेनच्या राजसभेत प्रवेश करून या दोघांनी सभेत बसलेल्या कृष्णाला जरासंधाचा संदेश ऐकवला.

"तू अन् तुझा भाऊ बलराम यांनी मोठ्या योद्ध्याप्रमाणे मथुरेत प्रवेश करून कंस व त्याचा धाकटा भाऊ यांचा वध केला आहे. कंस माझा जावई होता. आपल्या मुलींच्या वैधव्यामुळे दुःखी होऊन मी तुझ्याशी युद्ध करायला आलो आहे. तू लवकरच युद्धाला तयार होऊन माझ्या-समोर ये. मी असा निश्चय केला आहे की आपणा दोघांपैकी कोणीतरी एकच जिवन्त राहील–मारीन किंवा मरीन हाच माझा निश्चय. आपण दोघंही एकाच वेळी या पृथ्वीवर जगणे अशक्य! माझ्या-समोर युद्धाला आलास की मी तुला मारून टाकीन. युद्धभूमीतून पळून तू पाताळात घुसलास तरी मी तुझा पाठलाग करून तुझा अन्त करीन. माझी

शक्ती, सामर्थ्यं व पराक्रम याबद्दलची माहिती तुला अक्रूर किंवा तुझा धाकटा भाऊ सात्यकी यांच्या कडून मिळेल. मी उद्याच मथुरेला वेढा घालणार आहे. तेव्हां तयार!"

दूतांकडून जरासंधाचा हा निरोप ऐकून स्मितहास्य करीत कृष्ण बोलला–"मला फारच आनन्द होत आहे. मी उगीच बड-बडणारा वाचाळ नव्हे. मी स्वतःच जरा-संधाचे गर्वहरण करायच्या विचारात होतो, पण आता तोच स्वतः इथे आला आहे. पूर्वी एका राक्षसीने त्याचे शरीर जोडले होते, आता मी पुन्हा त्याचे दोन तुकडे करीन. मी ज्या प्रमाणे कंसाचा वध करून